

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

Α'. Χριστιανική Ἀρχαιολογία.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀγιογράφων δῆλον γίνεται ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ 1118 - 1143 ἔπαρχος καὶ στρατηγὸς τοῦ θέματος Χαλδίας, οὗ ἔδρα ἦ Τραπεζοῦς, Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων ἱερὸν οἶκον, ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου Τραπεζοῦντος, ἐπ' ὄνοματι τοῦ θείου αὐτοῦ — ὡσαύτως ἐπάρχου καὶ στρατηγοῦ ποτε τοῦ αὐτοῦ θέματος — Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου Γαβρᾶ τοῦ Β', τοῦ μαρτυρησαντος τῇ 2 Ὀκτωβρίου, 1080, ἐν Θεοδοσιουπόλει. Ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἱεροῦ οἴκου, ἐν πομπαῖς καὶ παρατάξεσιν, ἤγαγε καὶ κατέθηκεν ἐν αὐτῷ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διασωθεῖσαν τιμίαν κάραν τοῦ Μεγαλομάρτυρος, οὕτως ἢ σὺνάξις ἐκεῖ ἐτελεῖτο ¹.

¹

*Θεοδώρων ὄστατος Γαβρᾶς μαρτύρων,
Σπεύσας, στεφάνων ἡξιώθη τῶν ἰσων,
Δευτερίῃ Θεόδωρος ἔτλη πῦρ, γηθόσυνος κῆρ».*

Ὁ ἔνδοξος οὗτος καὶ γενναῖος ἀθλητῆς τοῦ Κυρίου μεγαλομάρτυς Θεόδωρος ὁ Γαβρᾶς, ἐκ τῆς ἐν Χαλδίᾳ κωμοπόλεως Ἄτρας ὀρμώμενος . . . (καὶ) ἄτε στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν Χαλδίας, Τραπεζοῦντος καὶ Κολωνίας, κατ' αὐτῶν (τῶν ἐχθρῶν) ἐπιὼν καὶ ἄσκησας ὧν καὶ δεῦξ τὴν φύσιν, πολλῶν δὴ μάλιστα τῇ ψυχῇ ἐρρωμένος, πολλὰ καὶ περιφανῆ πολεμικὰ κατ' αὐτῶν εἰργαστο. Σφόδρα δὲ φοβερός τοῖς ἐχθροῖς γινόμενος καὶ πολλοὺς τῶν στρατηγῶν ἀποκτείνας, ἐγκύπτει τέλος τῇ ἀτηνίᾳ τῶν ἐχθρῶν . . . καὶ ὅλως ὑποχείριος γενόμενος τοῦ ἐχθροῦ . . . τὸν Χριστὸν ἀρνεῖσθαι κατηναγκάζετο . . . εἰ δὲ μὴ τοῦτο τάχιον ἐλέσθαι . . . κολάσειν ὑποβληθῆναι πολλαῖς, σὺν ταύταις ὑποστῆναι θάνατον. Ἄλλ' ὁ πολὺς τῇ συνέσει ἀθλητῆς οὗτος τοῦ Ὑψίστου καὶ μέγας ἐν σοφίᾳ πολλῶν ἄλλως καθ' ἑαυτὸν διελογίζετο. Μὴ πειθόμενος γάρ τῷ ἐχθρικῷ ἐκείνῳ κελεύσματι καὶ γεγωνίᾳ τῇ φωνῇ τὸν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ Θεὸν ὁμολογῶν τοιοῦτους πρὸς τὸν ἐχθρὸν λόγους ἐποιήσατο. Οὐδὲν τῶν ὀρωμένων ἐμοὶ τερπνόν, ὅλως τῆς ἐπιθυμίας εἰς τὸ παθεῖν ὑπὲρ Χριστοῦ κεκωνωμένος. Τί δόξαν μοι ὑπισχνεῖ, ἧς οὐκ εἰ κύριος; Τί δίδεις, ἃ καὶ σὺ θάπτον ἀπολείπει; τί δ' ὡς φοβερὸν τὸν θάνατον ἀπειλεῖς, ὅς σοι μᾶλλον ἀναντιᾶ φοβερός; Ἐν ἐμοὶ τερπνόν, τὸ μετὰ Χριστοῦ εἶναι ἐν δὲ φοβερὸν, τὸ ἐκείνου χωρίζεσθαι. Ταῦτα δέ, οὐ γὰρ μαλάσσειται ἡ ἀτίθασσος ψυχὴ, βαθυτέρον εισέδυσαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἧτις παρελελόγηστο ὄθεν ταραχῆς καὶ ὀργῆς ἐχόμενος ἐπιτάττει, ἵνα δορυμνῶν βασάνοις τὸν Θεόδωρον ἐπιβάλωσι, καὶ πρῶτον μὲν ὁ τρισμακάριτος ἐπὶ χιόνος πηρῆς ἑκταθεῖς, πολλὰς κατὰ νόταν ἐδέξατο μάλιστα δοκοῦντος τοῦ ἐχθροῦ διὰ τῆς τοιαύτης ἰσως αἰκίας, μεταστῆναι τοῦτον τῆς ὀρθῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως· ἀλλὰ πολλῶν ἄλλως ἐξέβη τὸ πρᾶγμα ἢ ὅπερ ᾤετο, εὔρον γάρ αὐτὸν ὅλως ἢ μὴ πειθόμενον, ἀλλὰ γεγωνότερον μᾶλλον τῇ φωνῇ κηρύσσοντα τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν ἐπι-

Ὁ ῥηθὴς ναὸς φαίνεται ὅτι κατεστράφη, ἀλλ' ἄδηλον ἡμῖν πῶς καὶ πότε, διασωθέντος μόνον τοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κειμένου ματρωνικίου, τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν πρὸ τῆς Τραπεζουντιακῆς αὐτοκρατορίας χρόνων ἱστορικῶ κειμηλίου, οὗ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν μῆκος νῦν 3.48, τὸ δὲ πλάτος 3.37 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Αὐτοκρατορίας ἀνηγέρθη ἄλλος μικρὸς δίκωγχος ναὸς, χρώμενος καὶ οὗτος μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τῷ ῥηθέντι ματρωνικίῳ ὡς καὶ πρότερον.

Τοῦ δικόγχου τούτου ναοῦ ἡ μὲν πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ματρωνικίου κόγχη εἶναι ἐπ' ὀνόματι τοῦ ῥηθέντος Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβριᾶ, ἡ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπ' ὀνόματι Δημητρίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ Μυροβλύτου, καὶ τοῦτο ἴσως, ἐπειδὴ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ

καλούμενον οὕτως: *Εὐχαριστῶ σοι, Βασιλεῦ ἦμιστε, Υἱὲ καὶ λόγε τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀνάξιον ὄντα με κατηξίωσας ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀθλήσεως. Ἐνίσχυσον τοῦ γενέσθαι με εἰς θυσίαν εὐπρόσδεκτον ἐνώπιον Σοῦ τοῦ ἐπὶ ξύλου ταυθέντος τῇ Σῆ ἀγαθότητι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν. Εὐδόκησον, Βασιλεῦ ἅγιε, τῇ θείᾳ Σου ἀντίληψει τοῦ γενέσθαι με μέτοχον τῆς Σῆς ἐπουρανίου βασιλείας. Ταῦτα δὲ τοῦ Ἁγίου λέγοντος, εἰς τοιαύτην παραφροσύνην προῆλθεν ὁ ἐχθρὸς, ὥστε τῇ προστάξει αὐτοῦ μεληδὸν ὁ μάρτυς κατετέμενε. Τὴν θεορρήμονα τούτου γλῶτταν ἐξέτεμον, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνηλεῶς ἐξώρτυτον. Τὸ δέρας ἀφαιροῦσι τῆς κεφαλῆς, καὶ χειρῶν τε καὶ ποδῶν, καὶ τέλος παντὸς ἄλλου μέρους στερήσαντες, παρέδωκαν τῷ πυρὶ. Καὶ ὅτε μὲν ἡ θεορρήμων αὐτοῦ γλῶττα ἐξετέμενε, ὁ Ἅγιος οὐκ ἔληγε δοξολογῶν. Ἄλλ' οἷον δὴ δῶρον τὸ κάλλιστον προσέφερε τῷ Θεῷ· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὅτε ἀνηλεῶς ἐξώρτυτον, τοιαύτην ἀφίει φωνήν: *προσφέρέσθω θυσία ὁ ὀφθαλμὸς τῷ ἀληθινῷ καὶ θείῳ Φωτὶ, ὅπερ ἐν ἡμῖν ἔκτισε τὸ φῶς*· καὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ δέρατος ἀφαιρουμένου ἔλεγεν: *ὦ ὁ Δημιουργὸς τῆ κεφαλῆ ἔθυσάρισε δι' αὐτὸν τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως τηρήσωμεν ἄσυλον, καὶ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας ταύτην προσφέρωμεν αὐτῷ. Ὅτε δὲ χειρῶν τε καὶ ποδῶν καὶ παντὸς ἄλλου μέρους στερουμένου, εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ ἔλεγεν: ὡσεὶ βότρυς εὐφρόσυνος ἀποτεμνόμενος ἐκ κλήματος ἀμπελοῦ, τῷ Θεῷ προσφέρομαι. Ἐν πυρὶ δὲ βληθεὶς ὁ μάρτυς, ὡσπερ τὸ πάλαι οἱ τρεῖς παῖδες τὴν κάμινον εἰς δρόσον μετέβαλον, οὕτω καὶ ὁ Ἅγιος ὁμότροπος αὐτῶν, ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ὦν, ἐκαρτέρει, ὡσπερ δροσιζόμενος· ὡς ἐν ἄρματι ἐπέβαιναν εἰς φῶς ἀνέσπερον καὶ παραδόξως ἐκελάδει τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Ὑψίστου, προσεκάλει δὲ πᾶσαν τὴν κτίσιν πρὸς ὑμῶνδιαν Θεοῦ καὶ δοξολογίαν· αὐλοῖς ὁμμασιν ἐώρα τῷ φωτοδότῃ Χριστῷ ἀγαλλόμενος ἔπαλλον: *εὐλογοῖται ἡ κτίσις πᾶσα τὸν Κύριον*· οὕτω δὲ τὸ τῆς ἀθλήσεως πέρασ ἀπέληψε καὶ τὸν ἀντίπαλον κατεπάλασεν, ἦν γὰρ θυμαῖασι τὸ τούτου καρτερικόν. Τὴν δὲ τιμίαν καὶ θαυματουργὸν αὐτοῦ κεφαλὴν ὁ ἐχθρὸς εἰς τύπον ποιήσας ἐκπόματος χρυσίῳ κατέδησε, πολλὰς δὲ αὐτῇ τὰς ἰάσεις ἐν Θεοδοσιοπόλει τελέουσα ἦν, ὅπου δὴ καὶ τὸ τέλος ὁ μάρτυς ἀπέληφεν, ὕστερον δὲ ἡ τιμία αὐτοῦ κᾶρα μετεκομίσθη ἐν Τραπεζοῦντι τῇ πόλει, τοῦ πρωτοσεβαστοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἀδελφιδοῦ αὐτοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος τὰ κατ' αὐτὴν περιέποντος... τὸ ταύτην μετακομισθῆναι ἑκονόμησε λαμπραῖς τε ταῖς παρασκευαῖς καὶ ταῖς προπομπαῖς καὶ λαμπάσι τὴν ἀνακομιδὴν ἐτέλεσε—. Τελεῖται δὲ ἡ αὐτοῦ Συναξὶς ἐν τῇ πόλει Τραπεζοῦντι, ἐν ἣ καὶ ἡ τιμία αὐτοῦ κεφαλὴ μετεκομίσθη, ἴδιον ἱερὸν οἶκον εἶς τὸ τοῦ Ἁγίου ὄνομα ἔχουσα τιμώμενον. (Ἐκ τῶν Ἀνθῶν τοῦ Παράδεισου. Ἴδε καὶ Παράρτημα Μ. Συναξαριστοῦ, Κ. Δουκάκη).**

τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Γαβραᾶ, ἀναγινώσκονται τὰ αὐτὰ σχεδὸν τυπικὰ ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Τοῦ τελευταίου τούτου ναοῦ τὸ ματρωνίκιον, εἴτε ἔνεκα τῆς ἐπηρείας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ἢ καὶ τῆς ἀκηδίας τῶν Τραπεζουντίων, ἤρχισε νὰ καταρρέῃ, μεταβληθέντος τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου εἰς κοιμητήριον· περὶ τὰ μέσα μάλιστα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἢ οἰκογένεια Κιτριδίου καλὸν ἐθεώρησε νὰ προεκτείνῃ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ νὰ ἀνεγείρῃ ὑπερῶν ματρωνίκιον, ἐντοιχίζουσα καὶ τὴν θύραν, δι' ἧς συνεκοινωνεῖ ὁ ἀνδρῶν μετὰ τοῦ πάλαι ματρωνικίου, χωρὶς νὰ λάβῃ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κειμηλίου τῆς ἀρχαίας Μονῆς, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ, ἄνευ ἐπιβλέψεως, μετεβλήθη σχεδὸν εἰς εἰρήνια, μόλις πρὸ ἔτους ἐπισκευασθὲν ὀλίγον καὶ ἐπιστεγασθὲν.

Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ματρωνικίου, ὅπερ ὀλόκληρον ἦτο ἱστορημένον, δυστυχῶς μία καὶ μόνον, καὶ αὕτη ἐν μέρει, ἐκ τῶν πολλῶν ἀγιογραφικῶν παραστάσεων, ἐσώθη ὡς δεῦρο, εἶναι δὲ αὕτη ἡ τῆς Δευτέρας Παρουσίας, κατέχουσα ὅλην τὴν πλευρὰν ἐκείνην καὶ κειμένη ἄνωθι τῆς πύλης, δι' ἧς συνεκοινωνεῖ τὸ ματρωνίκιον μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἐν πολυχρῶμῳ κύκλῳ, καθήμενος ἐπὶ θρόνου (καὶ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο (Δανιὴλ ζ', 9) ἔχει δεξιὰ μὲν τὴν Θεοτόκον, ἀριστερὰ δὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην, ἀμφοτέρους ὀρθίους, ἐν στάσει προσευχῆς καὶ ἀνυψοῦντας χεῖρας ἱκέτιδας, πρεσβείαν ποιοῦντας. Κάτωθι τοῦ κύκλου φαίνονται φλόγες πυρός· ποταμὸς πυρός εἴλεκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ (Δανιὴλ ζ', 10).

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ὀλίγον κατωτέρω τοῦ πολυχρῶμου κύκλου ὑπάρχουσιν ἐκατέρωθεν ἀνὰ ἕξ θρόνοι (ἕως ὅτου οἱ θρόνοι ἐτέθησαν, Δανιὴλ ζ', 9), ἐφ' ὧν κάθηνται οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι κρατοῦντες ἀνὰ μίαν βίβλον ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, μετὰ καλαισθησίας ἐμποιοῦσης ἐξαιρετικῆν ἐντύπωσιν· ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους κθιόντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ (Ματθ. ΙΘ', 28).

Οἱ θρόνοι τῶν δώδεκα Ἀποστόλων εἶναι ἐξωγραφημένοι κλιμακῆδὸν φέροντες καὶ ἀψίδας, ὅπισθεν δ' αὐτῶν ἴστανταί τινες τῶν Ἁγίων Πάντων, δικαίων, μαρτύρων, κλπ.

Κάτωθεν τῶν δώδεκα Ἀποστόλων ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ, ἦτοι τῇ πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾷ τῆς πύλης, σφίζεται μόνον ἡ στέγη τοῦ Παράδεισου, δυστυχῶς τοῦ ἄλλου ὅλου οἰκοδομήματος καταστραφέντος ὑπὸ βεβήλων χειρῶν, ἔμπροσθεν δ' αὐτοῦ ἡ *Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης τοῦ Κυρίου*, παρ' ἧ ἴστανταί τινες τῶν προφητῶν· εἰς δὲ τὴν ἀπέναντι πλευρὰν, ἦτοι τὴν πρὸς δυσμὰς, ἡ *Κόλασις*, κατακαίουσα τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐξερεύγουσα φλόγας πυρός· Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται καιομένη ὡς κλίβανος καὶ φλέξει αὐτοὺς καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἄλλογενεῖς καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες τὰ ἄνομα (Μαλαχ. δ', 1) καὶ

τότε δοῦναι πῦρ καὶ σκόληκας εἰς σάρκας αὐτῶν καὶ κλαύσονται ἐν αἰσθήσει ἕως αἰῶνος (Ἰουδίθ, ιστ', 17), παρὰ ταύτη δὲ φρουρός ἄγγελος.

Ἐν τῇ Κολάσει εἰς προεξέχει τῶν ἄλλων ἁμαρτωλῶν, παρὰ τὸ στόμιον. Οὗτος θὰ εἶναι ὁ πλούσιος, περὶ οὗ ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ ἱερῷ Εὐαγγελίῳ : «... ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος καὶ ἐτάφη· καὶ ἐν τῷ Ἔθῳ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὄρᾳ τὸν Ἀβραάμ ἀπὸ μακρόθεν καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλλοις αὐτοῦ. καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε· πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με καὶ πέμψον τὸν Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ· εἶπε δὲ Ἀβραάμ, τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ· νῦν δὲ ὁδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐσιήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνανται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν» (Λουκ. ιστ'. 22 - 26).

Εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς παραστάσεως ταύτης ὁ καλλιτέχνης πάντως ἐνεπνεύσθη ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, καὶ οὐχὶ ὡς τινες τῶν νῦν ζωγράφων ἐκ τῆς φαντασίας.

Ἐν τῷ τοῦ θολίσκου τῆς θυρίδος τῆς πρὸς μεσημβρίαν πλευρᾷ τοῦ ματρωνικίου φαίνεται δυστυχῶς μόνον τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ τῆς κλίσεως τῆς ὁποίας δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἀσφαλῶς ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἡ παράστασις τοῦ Νυμφίου, ἦτοι ὁ Ἰησοῦς μὲ δεδεμέναις τὰς χεῖρας καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ ὁ Σταυρὸς «καὶ δῆσαντες αὐτὸν¹». Τοῦτο εἰκάζομεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων εἰκόνων σφριζόμενων ἐν καλῇ ἐν μέρει καταστάσει, ἃς εἶδομεν καὶ ἀλλαγῶν τῶν ἐν Τραπεζοῦντι Βυζαντιακῆς ἐποχῆς ἐκκλησιῶν.

Τὸ ἐν λόγῳ ματρωνίκιον, ἐκτὸς τῆς πύλης, δι' ἧς συνεκoinώνει μετὰ τοῦ ἀνδρῶνος, εἶχε καὶ δύο ἄλλας, τὴν μὲν πρὸς ἀνατολὰς, τὴν δὲ πρὸς δυσμᾶς.

Ἰδοὺ νῦν καὶ τινες ὕμνοι ἐκ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἡθῆντος Μεγαλομάρτυρος:

» *Θείων δωρεῶν ἐπόνυμόν σε γεραίρω, Ἄγιε, διὸ μὲν ἡ Ἄτρα σὲ ἐβλάστησεν ὡς ῥόδον εὐσομον, αἱ ἄρεταί σου ὡς ἄνθη τίμα εὐωδίασαν πᾶσαν τὴν ἐφάν· ὄντως γὰρ τῶν πενήτων ὑπῆρχες τροφεύς, τῶν αἰχμαλώτων ὄυσης, ἠνδραγάθης τὸ πρὶν ἐν πολέμοις τοὺς ἐχθροὺς τροποῦμενος, τῶν βαρβάρων τὴν ἀθεΐαν ἤλεγξας, τούτων τὸ θράσος κατέβαλες· καὶ ἐν σταδίῳ τοῦ μαρτυρίου ἀνῆρ ἄφθης σιδηροῦς, στυλὸς ἀρραγῆς καὶ ἀκλόνητος· ἡ δὲ Θεοδοσιούπολις ἀγαλλομένη, τὸ αἷμά σου ἐδέξατο ὡς πολύτιμον δῶρον.*

» *Τὴν κάραν σου, σοφὲ τοῦ Χριστοῦ στρατιῶτα, ὁ τύραννος σκευὴν ποιη-*

¹ Ματθ. κς 2.— Μάρκ. ιε', 1.— Ἰωάνν. ιη'. 24.

ρίου ποιήσας αὐτήν, εἰς συμπόσια τὰ αὐτοῦ προσεφέρετο, ἦν κατέλιπες ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ ἀπέτεμες τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνόμων, Θεόδωρε πάνσοφε.

» Βλαστὸν τῆς Ἄτρας ὑμνήσωμεν, τὸν θεῖον ἀθλοφόρον Θεόδωρον δόξαν, εὐγένειαν παρέδραμε, δόξαν λαβὼν τὴν αἰδίου, ἄθλους οὓς ὑπέστη ἐν Χριστῷ, ἔσωμεν αὐτῷ οὕτω δεδόξασται.

» Ὁ τῆς Ἐφῶς στρατηγὸς ὑπερθαύμαστος καὶ τῶν Γαβράδων βλαστὸς ὑπερμέγιστος, τῆς Τραπεζοῦντος ὁ ἄριστος πρῦτανος φρουρὸς, σέπε φρούρει φύλαττε τοὺς πιστῶς σε ὑμνοῦντας θρόνῳ παριστάμενος τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἦν ἐκδυσώπει σῶζεσθαι ἡμᾶς, Μεγαλομάρτυς Θεόδωρε τρισόλβιε.

» Ὑψώσας τὸν νοῦν πρὸς τὸν Ὑψιστον, ἐν τῷ ὕψει τῆς ἡγεμονίας καθήμενος, ἐγκατέλιπες τὴν δόξαν τὴν πρόσκαιρον. . . Διὸ ἐν χιόνι προηγῆς τυπτόμενος, τὴν γλῶτταν ἀφαιρούμενος, χειρῶν τε καὶ ποδῶν στερούμενος, καὶ ὡς ἡ ἄμπελος τὸ σῶμά σου τεμνόμενος ὥσπερ στρατιώτης ἀήτητος εἰς οὐρανὸς ἀνέδραμες, ὡς ἡγεμὼν δὲ δικαιοῦτος, εἴληφας τὴν χάριν τὴν αἰεὶ διαμένουσαν ὡς δῶρον Θεοῦ, ἀθλοφόρε Θεόδωρε, πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

» Ἄνθος ἐκ Χαλδίας φνὲν τερπνόν, ἄθλους μαρτυρίῳ, ἐνώδιασε νοητῶς τοὺς πιστοὺς ἐν Ἄτρᾳ Θεόδωρος ὁ θεῖος, πυρὶ τακίς τὰς σάρκας, Χριστῷ τῷ ἔρωτι.

» Τοὺς ἀσπαζομένους σου, ἀθλητὰ, τὴν ἁγίαν κάραν καὶ σεπτὴν εἰκόνα σου εὐλαβῶς καὶ τὴν θείαν μνήμην τελοῦντας ἐτησίως, περισώζε, Θεόδωρε, ταῖς προσβείαις σου.

Β'. Ἱστορικά.

Ὁ τοῦ ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου κτίτωρ, Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ, ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ Κωνσταντινουπόλεως, μετελθὼν τρόπους. κατώρθωσεν οὐχὶ μόνον νὰ κηρύξῃ ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα τοῦ θέματος Χαλδίας¹, ἀλλὰ καὶ ν' ἀποκόψῃ καὶ πάντα δεσμὸν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας.

Ὁ κ. Τρ. Εὐαγγελίδης γράφει²: «... Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα δὲν ἠδύνατο νὰ στερηθῆ ἡμιθέου. Ὁ ἀπαραίτητος καὶ νέος ἅγιος ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Τραπεζοῦντος, ὅπως γίνῃ συνήγορος αὐτῶν ἐν τε τῷ οὐρανῷ καὶ προστάτης ἐπὶ γῆς ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Εὐγένιος. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἡ λατρεία συνετέλεσαν ὅπως χωρίσωσι τοὺς

¹ Τὸ τῆς Χαλδίας θέμα ἦν τὸ ΚΑ' τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας, ὄγδοον δὲ ἐκ τῶν τῆς Ἀσίας καὶ τρίτης τάξεως, ὃ δὲ στρατηγὸς καὶ ἐπαρχος αὐτοῦ ἐκαλεῖτο δούξ καὶ διέμενεν ἐν Τραπεζοῦντι, πρωτεύουσα τοῦ θέματος.

² Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζοῦντος, σελ. 54 - 55.

Ἐλληνας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντος τῶν ἄλλων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ οὕτω καταστῶσιν ἰδιαίτερον ἔθνος. . . . Ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Εὐγενίου παρισταμένου ὁτὲ μὲν πεζοῦ, ὁτὲ δὲ ἰππέως, ἐτέθη ἐφ' ὄλων τῶν ἐν Τραπεζούντι κοπέντων νομισμάτων».

Ἐν τοσοῦτῳ πολὺ πρὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἡ Τραπεζοῦς εἶχεν ὡς προστάτην αὐτῆς τὸν ἅγιον Εὐγένιον, διότι αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, ὁ κηρύξας ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον, ἐξελέξατο ὡς συνήγορον αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ προστάτην ἐπὶ γῆς τὸν ἅγιον Εὐγένιον, τυπώσας καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ πεζοῦ ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀνεξαρτήτου ἡγεμόνος κοπέντων νομισμάτων. Τὸ αὐτὸ ἐπικυροῦται ἔκ τε τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ξιφιλίνου, Τραπεζουντίου, (1064—1075) συγγραφείσης βιογραφίας τοῦ ῥηθέντος Ἀγίου καὶ ὑπὸ Ἰωσήφ Λαζαροπούλου, μητροπολίτου Τραπεζούντος (1364): «... Οἱ καὶ παυσάμενοι τοῦ θυμοῦ τοιαῦτα πρὸς τὸν μέγαν ἔφησαν Ἀθανάσιον¹. Ἐπὶ τῆδε τῇ κοινῇ καὶ θαυμαστῇ ἑορτῇ τῶν τοῦ μεγάλου μάρτυρος γενεθλίων, τοῦ κοινοῦ προστάτου καὶ ἡμῶν ὑπερμάχου, ἔχρησεν καὶ ἡμᾶς, ὃ θεοῦτατε δέσποτα, συνεσιάτορας εἶναι καὶ κοινωνοὺς» . . . .

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μανθάνομεν ὅτι οἱ τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορες σφετερισθέντες τὸ ἔμβλημα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας ἔφερον τοῦτο καὶ αὐτοί, ἦτοι τοὺς *δικεφάλους* αἰτούς, διὸ καὶ Μιχαῆλ ὁ Παλαιολόγος ὑπεχρέωσε τὸν τῆς Τραπεζοῦντος αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Β' ἵνα φέρῃ ἀντὶ *δικεφάλων μονοκέφαλον* αἰτόν, καλέσας αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πρόφην καθεστῶς. Ὅντως ὁ ῥηθεὶς Κωνσταντῖνος ὁ Γαβρᾶς, ὅτε ἐκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον, ἵνα μὴ φανῇ σφετεριστὴς ξένων ἐμβλημάτων, μετεχειρίσθη, ἐξ ἰδίας βουλήσεως, *μονοκέφαλον* αἰτόν καὶ οὐχὶ *δικεφάλους*, ὡς οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορες ἔφερον, ὅπερ δεῖκνυται καὶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ κοπέντων νομισμάτων, ἅτινα ἔφερον ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν προτομὴν αὐτοῦ μὲ ἑστριμμένον στρατιωτικὸν μύστακα καὶ πώγωνα, ἐπὶ κεφαλῆς στέμμα καὶ ἐν τῷ μέσῳ σταυρόν, δεξιὰ σφαῖραν, ἐφ' ἧς μακροσκελὴς σταυρὸς καὶ ἀριστερὰ τὸ στοιχεῖον Κ· ἐπὶ τῆς ἐτέρας δὲ ἄνωθι μὲν στέμμα, ἐφ' οὗ σταυρὸς, καὶ κάτωθι δεξιὰ *μονοκέφαλον* αἰτόν καὶ ἀριστερὰ τὸν ἅγιον Εὐγένιον μὲ ἐπισκοπικὸν κάλυμμα, ἐφ' οὗ σταυρὸς².

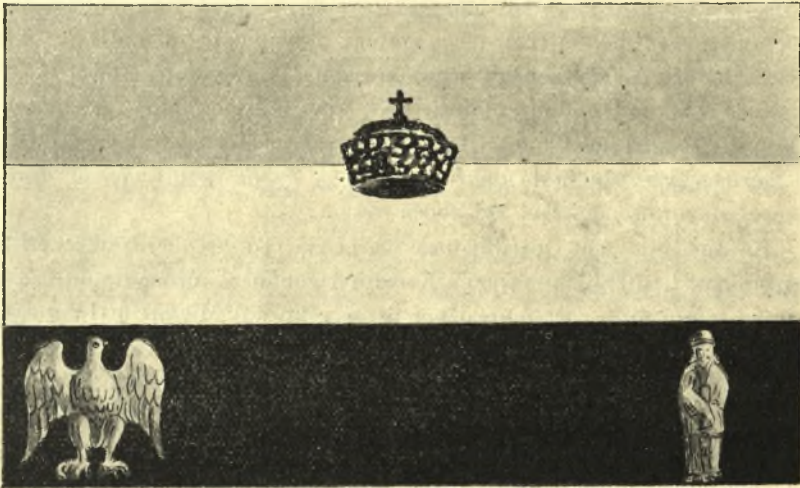
Ἐν μιᾷ τῶν ἁγιογραφικῶν παραστάσεων, δι' ὧν ἐκοσμῶντο καὶ αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ ματρωνικίου τοῦ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Γαβρᾶ πρὸς μνήμην τοῦ θεοῦ του ἀνεγερθέντος Ναοῦ ἐσφάζετο ἐζωγραφημένον τρίχρου

¹ Ἀθανάσιος Α' ὁ θαυματοργός, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΣΤ' ἑκατονταετηρίδος.

² Τοιοῦτο χάλκινον νόμισμα ὑπῆρχε παρὰ τινι ἀρχαιοκατῆλῳ Τραπεζουντίῳ, Γρηγορίῳ Ἰωακειμίδῃ τοῦνομα, ὅστις, χάριν τῆς ὕλης, εὐκόλως ἀπεσκοράκιζε καὶ εὐγνωμοσύνας καὶ πάτρια, ἵνα δὲ μὴ περιέλθῃ τὸ νόμισμα τοῦτο εἰς χεῖρας Ῥώσσαν, ἐπέτυχον ὅπως τὸ ἀγοράσῃ εἰς τῶν φίλων μου καὶ οὕτω δὲν ἐστερηθῆν μιᾶς ἐκτάκτου ευκαιρίας πρὸς μελέτην αὐτοῦ ἐν ἀνάσει.

λάβαρων, δυστυχῶς ὅμως, ὅπως ἅπασαι αἱ ἄλλαι ἀγιογραφικαὶ παραστάσεις, οὕτω καὶ αὕτη ὑπὸ τε τῆς ἐπηρεείας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, καὶ δὴ τελευταίως ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς, ὑπὸ βεβήλων χειρῶν κατεστράφη ὀλοτελῶς.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος λάβαρον¹ ἔφερε τρία χρώματα τοῦ αὐτοῦ πλάτους ὀριζοντιῶς ἦτοι ἄνωθι κυανοῦν, ἐν τῷ μέσῳ λευκόν, καὶ κάτωθι χρῶμα καστανόχρουν. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ λαβάρου ἐπὶ τε τοῦ κυανοῦ χρώματος καὶ τοῦ λευκοῦ ὑπῆρχε χρυσοῦν στέμμα καὶ παρὰ μὲν τὴν δεξιὰν πλευρὰν ἐν τῷ καστανόχρῳ χρώματι μονοκέφαλος ἀετός, εἰς δὲ τὴν ἔναντι ἀριστερὰν

Η ΣΗΜΑΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΓΑΒΡΑ

ἄκραν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χρώματος ὁ Ἅγιος Εὐθγένιος, ὄρθιος μὲ ἐπισκοπικὸν σχῆμα, ὡς εὔρηται τοιαυτὴ αὐτοῦ παράστασις ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ ναυδριῷ τῆς ἁγίας Ἄννης. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λαβάρου τούτου λέγομεν ὅτι καὶ ἡ σημαία Κωνσταντίνου τοῦ Γαβρᾶ θὰ εἶχεν οὕτως.

Γ' Τοπογραφικά.

Ἐν τῷ ὑπὸ Ἀλεξίου Γ' τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ τῷ 1364 ἐκδοθέντι χρυσοβούλλῳ² τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὴν μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τραπεζουντιῶν συναφθεῖσαν συνθήκην, λέγεται. «... διορίζεται διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου πρὸς αὐτοὺς (τοὺς Βενετοὺς) ὡς ἂν ἔχωσι καὶ νέμονται

¹ Βλ. Ταχυδρομόν, ἐφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως (1919) ἀρ. 6450.

² Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἱστορία τῆς Ποντικῆς Τραπεζοῦντος σελ. 112.

ἔλευθέραν καὶ ἀκαταζήτητον πάντη χάριτα καὶ δωρεὰν παρὰ τῆς βασιλείας μου τοποθεσίαν καὶ οὖσαν καὶ διακειμένην κάτωθεν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ σεβαστοῦ Θεοδώρου τοῦ Γαβραᾶ, ἣτις δὲ τοποθεσία περιορισθεῖσα μεμετρημένη τοιαύτην ἔχει διατύπωσιν: ἄρχεται ἀπὸ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἀκρογωνίας τοῦ χαμοστέγου οἰκήματος, καὶ ἀπέρχεται κατ' ἀνατολὰς τὴν ὁδὸν τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου καὶ τοῦ ἁγίου Νικήτα, ἕως εἰς ἄλλην γωνίαν οἰκήματος, ἔνθα ἐστὶν ἑτέρα ὁδός, καὶ κατέρχεται κατὰ θάλατταν τὴν αὐτὴν ὁδὸν πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, εἶτα κυκλοειδῶς ὀδεύει πρὸς δύσιν ἕως τὴν...».

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χρυσοβούλλου μανθάνομεν ὅτι ἡ παραχωρηθεῖσα ὑπὸ Ἄλεξιου Γ' τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ εἰς τοὺς Βενετοὺς τοποθεσία πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἔκειτο κάτωθι τῆς Μονῆς τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, ἔνθα καὶ ἤγειραν πρὸς ἐναποθήκευσιν τῶν πραγματειῶν αὐτῶν τὸ νῦν Πεζεστὲν καλούμενον. Ἡ δὲ περιφέρεια ἡ παραχωρηθεῖσα ἤρχετο ἐκ τῆς παραλίας τοῦ νῦν Γκιόν-Χανὶ καὶ προὔχρωι πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς ὁδοῦ Πασᾶ-χαμαμί, καὶ ἐκεῖθεν στρεφομένη πρὸς ἀνατολὰς διήρχετο διὰ τῆς πρὸς ἄρκτον πλευρᾶς τοῦ Παρασκευᾶ-χανὶ πρὸς τὸ Σεμερδζιλέρ-μπαση καὶ εἰς τὴν κορυφὴν λήγουσα κατήρχετο ἐκεῖθεν τὴν μεταξὺ Μεταμορφώσεως καὶ Σούρπ-Ὁχαννὲς ὁδὸν πρὸς τὴν θάλασσαν.

Καὶ τὸ μὲν Πασᾶ-χαμαμί, οὗ ἐπὶ τῆς πρὸς ἄρκτον πλευρᾶς τοῦ τοῖχου μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑφίστατο Χριστιανικὸν ἀνάγλυφον, ὀρίζομεν ὡς Ἅγιον Χριστόφορον, ὡς Ἅγιον δὲ Νικήταν τὸ νῦν Σεμερδζιλέρ-Τζαμισί, ἔνθα ἀνεκαλύφθησαν ἄλλοτε καὶ ἐνεπίγραφοι πλάκες, ὧν δυστυχῶς μόνον τεμάχιον εἶδομεν παρὰ τῷ κ. Γ. Κογκαλίδῃ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἡμειξίτηλον, ὡς δὲ Λατινικὴν ἐκκλησίαν ὑποθέτομεν τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ Σούρπ-Ὁχαννὲς κειμένην Βυζαντιακῆς ἐποχῆς ἐκκλησίαν, λέγομεν δὲ ὑποθέτομεν, διότι παρ' οὐδενὶ συγγραφῆι ἀπηντήσαμεν ὅτι ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκείνῃ, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἶχόν ποτε καὶ οἱ Ἀρμένιοι ἐκκλησίαν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι, τῶν Βενετῶν ἀπελθόντων, ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ που Ἀρμένιοι, οἵτινες μετέβαλον τὴν ἐκκλησίαν εἰς Ἀρμενικὴν ἐνοτιχίσαντες μάλιστα καὶ τινὰς ἐνεπιγράφους πλάκας πρὸς τελείαν οἰκειοποίησιν αὐτῆς.

Ἡ ῥηθεῖσα συνθήκη τοῦ 1364 ὀλίγον διήρκεσε· τρία δὴλα δὴ ἔτη μετὰ ταῦτα, ἦτοι τῷ 1367, ἐξήτησαν οἱ Βενετοὶ τὴν ἀνανέωσιν ταύτης με ἐλάττωσιν τοῦ συμπεφωνημένου ἐμπορικοῦ δασμοῦ καὶ τὴν χορήγησιν θέσεως ἐκτεταμένης παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἔνεκα δὲ τῶν καιρικῶν περιστάσεων ὑπεχρεώθη Ἀλέξιος ὁ Γ' ἵνα ἐνδώσῃ καὶ εἰς τὰς νέας ταύτας ἀξιώσεις τῶν Βενετῶν καὶ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ αἰτούμενα.

Ἡ ζητηθεῖσα ἐκτεταμένη θέσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κεῖται πρὸς δυσμὰς, ἔνεκα τοῦ μικροῦ χώρου τοῦ μεταξὺ φρουρίου καὶ Πεζεστὲν, θὰ ἔκειτο λοιπὸν πρὸς ἀνατολὰς τῆς περιφερείας τῆς παραχωρηθείσης τῷ 1364. Ἡ

τοιαύτη δὲ τοποθεσία ὑποθέτομεν ὅτι ἔφθανε μέχρι τῆς πλατείας Χατση-Μπαγ τῆς κειμένης ὀπισθεν τοῦ νῦν φωτογραφείου τῶν Ἀδελφῶν Κακούλη, ἔνθα καὶ ἑρείπια ναοῦ, ἴσως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, φέροντα ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦδε ὑφισταμένων ἐν μέρει τοίχων πλείστους σταυροὺς διαφόρων σχημάτων ἐν ἀναγλύφοις.

Ὁ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ οὗτος ναὸς φαίνεται μετωνομάσθη ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅτε καὶ θὰ προσετέθη τὸ νῦν ἔτι ἐκεῖ σφζόμενον ἀπερίττου τέχνης ἀνάγλυφον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὅτι δὲ ἡ μεταλλαγὴ ὀνόματος σύνθησις ἦν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς μέχρι πρὸ ὀλίγων ἔτων, τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον.

Καταστραφέντος ὅμως καὶ τοῦ μετονομασθέντος ναοῦ, ἀνηγέρθη ὁ νῦν ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον Τσαρτακλή, εἰς οὗ τὸν ἔξωτερικὸν τοῖχον τοῦ προαυλίου ἐνετοιχίσθη πλάξ θωρακίου τοῦ πάλαι ναοῦ, ἔχουσα μῆκος μὲν 0,92 καὶ πλάτος 0,38 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως τῆς πλακὸς ταύτης τῆς οὔσης προωρισμένης ὅπως ἀποβλέπη πρὸς τὸν μέσον χώρον τοῦ ναοῦ λέγομεν ὅτι ἔχει ἐν τῷ κέντρῳ ἰδιόρρυθμον σταυρόν, περὶ ὃν εὔρηται στέφανος, ἐν εἴδει ταινίας, διπλοῦς, ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ στεφάνου παρὰ τὰς δύο πλευρὰς ἀνὰ εἰς ταῶς, οὗ τὸ ῥάμφος ἐγγίζει σχεδὸν τὸν στέφανον· περὶ τῆς ὀπισθίας ὅμως ὄψεως οὐδὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν, διότι ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο εἰς ἡμᾶς ἀόρατος, ἂν καὶ τινες τοῦ αὐτοῦ εἴδους πλάκες φέρουσιν ἐνίοτε σύμβολά τινα.

Ἡ πλάξ αὕτη ἐσφζετο μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατοχῆς τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτε καί, καταδαφισθέντος ὑπ' αὐτῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου, ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἀπλῆ πλάξ τοῦ ἐκεῖ λιθοστρώτου!

*Ἐγγραφον ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὸ 1918.

† ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΜΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ